

УДК [332.122.228.43]:631.152(477)ЄС

МОДЕРНІЗАЦІЯ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ ЗА ЄВРОПЕЙСЬКИМИ ЗРАЗКАМИ

Василь Чемерис

*Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій
імені С. З. Гжицького,
вул. Пекарська, 50, м. Львів, Україна, 79010, тел. (032) 260-28-89,
e-mail: chemerus64@gmail.com*

Інна Куліш

*ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долишнього НАН України»,
вул. Козельницька, 4, м. Львів, Україна, 79026, тел. (032) 270-64-31,
e-mail: reksi@email.ua*

Досліджено особливості розуміння модернізації в контексті сільських територій. Зазначено, що сільські території України перебувають на проміжному етапі переходу від первинної стадії класичної модернізації до вторинної або «неомодернізації», яка протікає за моделлю «модернізація «навздогін»» (характерно для країн пострадянського простору). За типом модернізацію можна визначити як неорганічну. Доведено, що складність модернізації сільських територій України обумовлена частими змінами економічного порядку в порівняно малому проміжку часу. Показано, що виконання положень «Угоди про асоціацію...» можна прирівняти до заходів, що їх здійснювали країни-кандидати у період підготовки до вступу у ЄС. Визначено за доцільне використовувати досвід модернізації сільських територій Республіки Польща як однієї з найближчих сусідніх держав-членів Спільноти. Запропоновано джерела модернізації сільських територій України з метою формування їхніх конкурентних переваг в умовах обмеженості фінансових ресурсів.

Ключові слова: сільські території; модернізація; конкурентні переваги; Україна; Європейський Союз.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. У контексті сучасної зовнішньої політики України та з огляду на підписання «Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» (далі – Угода), велике значення мають норми та правила, прийняті у ЄС. Це стосується багатьох аспектів, у тому числі й функціонування сільських територій, передусім нівелювання диспропорцій та забезпечення їхньої модернізації і створення умов для подальшого сталого розвитку. Виконання умов Угоди прямо або опосередковано впливає на усі сфери життя села.

Модернізація – це настільки об’ємне та охоплююче поняття, що різні її аспекти та проблеми розглядали у доволі великій кількості наукових

досліджень, серед яких, зокрема, слід назвати праці, що стосуються модернізації суспільних та економічних відносин С. Н. Айзенштадта, М. Вебера, Гегеля, А. Гелена, Е. Дюркгейма, Дж. Г. Міда, Ю. Хабермаса, О. Лейбовича, Е. Лібанової та багатьох інших.

Однак дослідження положень Угоди про асоціацію з ЄС, з погляду її потенційного впливу на модернізацію сільських територій, на жаль, не здійснено, що й визначило **мету** цієї статті: визначити особливості застосування поняття модернізації до сільських територій та оцінити шанси сільських територій України на модернізацію в контексті виконання положень зазначеної Угоди.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що поняття «модерн» та «модернізм» увійшли в обіг наприкінці V ст. для відмежування щойно офіційно визнаної християнської сучасності від римсько-язичницького минулого. Зміст змінюється, проте «modernitas» кожного разу відображає свідомість епох, що співвідносять себе з минулим, стародавнім і сприймають себе як результат переходу від «старого» до «нового» [7, с. 8].

Основоположником теорії модернізації у сучасному її розумінні вважають М. Вебера (виходячи з дослідження ролі раціональності та ірраціональності під час переходу від традиційного суспільства до сучасного). Згодом запропонували багато інтерпретацій модернізації (одними з головних вважають праці Т. Парсонса), однак у нашому дослідженні обмежимося лише тими, які можна використати для застосування до сільських територій України.

Протягом останніх 400 років (з XVIII до XXI ст.) процес всесвітньої модернізації полягав у послідовному подоланні двох стадій: перша стадія означає перехід від аграрної цивілізації до промислової (включаючи перехід від аграрної до індустріальної економіки, від аграрного суспільства до суспільства індустріального тощо). Друга стадія означає перехід від індустріальної цивілізації до цивілізації, що опирається на знання (включаючи перехід від індустріальної економіки до економіки, що опирається на знання, від індустріального суспільства до суспільства, що базується на знаннях тощо). Якщо перша (первинна стадія) – це класична модернізація, що передбачає індустріалізацію, урбанізацію, демократизацію та раціональний підхід, то друга (вторинна) – це вже «неомодернізація», для якої набувають змісту поняття наукових знань, інформації, глобалізації та захисту навколишнього середовища. Гармонійний розвиток обох фаз означає інтегровану модернізацію [5, с. 18]. Сільські території України на нинішньому етапі перебувають на перехідній стадії від первинної до вторинної модернізації.

Існує кілька наукових пропозицій щодо складових та типології модернізації.

Зокрема, П. Штомпка вирізняє такі три типи модернізації [8, с. 169–170]:

– усі прогресивні соціальні зміни, коли суспільство рухається вперед згідно з власною шкалою поліпшення;

– комплекс соціальних, політичних, економічних, культурних та інтелектуальних трансформацій, що почалися на Заході у XVI ст. і досягли свого апогею у XIX–XX ст.;

– зусилля слаборозвинених суспільств скеровані на те, щоб наздогнати розвинені країни, які існують з ними в одному історичному часі, в рамках єдиного глобального суспільства.

Запропонований поділ ґрунтується на спонукальних мотивах модернізації, в основі лежить факт її неминучості.

За типом моделі модернізацію поділяють на органічну та неорганічну.

Органічна модель модернізації формується на ґрунті попереднього історичного досвіду і є еволюційно обумовленою (перші два типи модернізації П. Штомпки). Рушійною силою органічної модернізації є «нова» свідомість суспільства, в якому виникла потреба позитивних змін і яке до таких змін готове.

Неорганічна модернізація має економічну основу та формується виходячи із зовнішніх умов, впливів та внутрішньодержавних управлінських рішень.

Сучасна концепція модернізації сформульована всередині ХХ ст., упродовж 1940–1960 рр. проходив її перший етап – процес витіснення традицій сучасністю або висхідний розвиток від традиційного суспільства до суспільства сучасного. Другий етап (1960–1970) відзначився критикою і переоцінкою ідей першого етапу – акцент зроблено на науково-технічній революції; визнано, що сучасні спільноти можуть містити багато традиційних елементів, а модернізація здатна підсилювати традицію. Наприкінці 1980-х років розпочався третій етап модернізації, пов'язаний з прагненням пострадянських спільнот «увійти» або «повернутись» у сучасний західний світ [10, с. 293–294].

Початок третього етапу для України не можна охарактеризувати як період неорганічної модернізації, оскільки остання вже розпочалась органічним шляхом, тобто виникла потреба та розпочалась модернізація політичних, економічних, соціальних та культурних відносин.

Україна, серед інших держав пострадянського простору, намагалась активізувати процес модернізації на початку 1990-х років. Однак, на відміну від інших країн світу, що пішли шляхом неорганічної модернізації, для того, щоб до неї безпосередньо перейти, необхідно було попередньо подолати деструктивні обставини, а, отже, перебудувати економічні зв'язки, подолати кризові явища в усіх сферах життєдіяльності, перейти суспільству від звичного функціонування у соціалістичних умовах до реалій ринкових відносин, які необхідно було створити. Довелося врахувати, що досвід практичної діяльності у цих напрямках у вітчизняних управлінців і політичних сил був повністю відсутній, консультативно-дорадча допомога з боку іноземних держав була неефективною внаслідок відсутності знання ними української радянської специфіки та відповідного досвіду планування модернізації у таких умовах. Отож процес суттєво затягнувся і проходив значно складніше, ніж це відбувалось, наприклад, у країнах, що розвиваються (Африка, Південна Америка), а головними інструментами стали пряме використання іноземного досвіду та впровадження неапробованих теоретичних розробок на практиці. Слід також враховувати велику гальмівну діяльність з боку колишніх радянських функціонерів, неспроможних швидко перейти на інший тип мислення, відносин та роботи.

Отже, успіх або невдача модернізації визначається не тільки (не стільки) ефектом інноваційних процесів, наявністю необхідних інвестицій тощо, а й адекватною реакцією соціогуманітарного середовища, здатністю і готовністю до трансформацій широких верств населення та еліти [3, с. 8–9].

Модернізація (у тім числі сільських територій) у країнах пострадянського простору відзначається такими структурними характеристиками [4, с. 101–103]:

- головний організатор та актор модернізації – державна влада;
- основні напрями та завдання інновацій ініціює і транслює у суспільство політична еліта країни;
- широкі соціальні прошарки та інститути громадянського суспільства внаслідок недостатнього розвитку беруть слабку участь у модернізаційних процесах, отож вони страждають більше під час суспільних трансформацій;
- модернізація, як будь-який трансформаційний процес, має нелінійний характер, що часто спричиняє непередбачувані наслідки, затяжні кризи;
- технології, що впроваджують, і зразки неадекватно транслюють західний варіант модернізації та недостатньо пристосовані до соціокультурних матриць країни;
- не враховані просторово-часові особливості регіонального соціального простору, що обумовлює виникнення регіональних особливостей радикальних трансформацій.

У таких умовах сільські території України отримували значно менше уваги, ніж міські. Це пояснюють тією обставиною, що внаслідок більшого тяжіння до традицій та консервативності сільське господарство продовжувало функціонувати, водночас промислове виробництво країни практично зупинилось. Зазначимо, що упродовж 1996–2000 рр. частка аграрного виробництва у валовій доданій вартості регіонів суттєво перевищувала частку промислового, в окремих регіонах – у понад 2 рази.

Означений період негативно відобразився на соціальній інфраструктурі села, котре «... є не лише важливою складовою нарощування соціально-економічного потенціалу розвитку сільських територій, а й важелем, який суттєво впливає на еволюцію ... регіону» [1, с. 68].

Причому зростання частки сільськогосподарського виробництва у валовій доданій вартості регіону не означало, що у певний проміжок часу в Україні відбувався зворотній перехід від індустріальної економіки до аграрної, а лише свідчило про необхідність виважених підходів до потенційних можливостей та результатів модернізації у кожному конкретному випадку.

Плануючи розвиток сільських територій України, необхідно погодитись з тезою, що для нашої країни підходить третій тип модернізації (за П. Штомпкою) – неорганічна модель. Оскільки командно-адміністративні методи управління значно сповільнювали темпи розвитку (саме в таких умовах перебувала Україна значну частину XX ст.), виникла необхідність «наздоганяти» прогресивні країни, запозичаючи напрацьовані ними способи, методи та механізми.

Результатом такої модернізації не обов'язково має стати засвоєння досягнень країн-зразків, іноді це сукупність якісних змін традиційного суспільства,

більшою або меншою мірою адаптованих до рівня місцевого виробництва [9, с. 261].

Однією з головних проблем під час планування та втілення процесу модернізації «навздогін» є загроза знищення великої кількості апробованих для конкретних територій практик виробництва та елементів ідентичності суспільства із подальшою їхньою заміною, прийнятими в економічно розвинених країнах зразками, традиціями, культурними елементами тощо.

Другою ваговою проблемою неорганічної модернізації є непродумане тяжіння до використання позитивного досвіду інших країн, розраховуючи, що на власних територіях результати від його впровадження будуть ідентичними або дуже подібними.

Проти підходу «копіювання» застерігав Е. Тоффлер, коли аналізував процес бурхливого створення Кремнієвих долин у різних країнах світу у 1980-х роках. На думку вченого, ключ до випереджаючого розвитку не у тому, чи має країна базу для виробництва певного продукту, а в тому, чи у змозі вона творчо використати наявний потенціал [11].

З урахуванням усіх викладених застережень та з огляду на підписану Угоду, за зразок доцільно прийняти модернізацію сільських територій, що відбувалась саме у країнах ЄС. Отож для дослідження слід обрати країну з доволі подібними до України вихідними характеристиками. Адже умови Угоди перегукуються з тими, що ставлять до країн-кандидатів у період їхньої підготовки до вступу до ЄС. Такою країною, безперечно, є Республіка Польща, отож детальний розгляд процесу передвступної модернізації її сільських територій даватиме змогу у ширшому та вужчому розумінні оцінити обсяг проблем та завдань, що постають перед Україною. Адже Польщі довелося подолати велику кількість проблем, актуальних нині для України; окрім того, між нашими країнами є багато подібного: природно-кліматичні умови, спільний кордон, радянська історія, ментальність тощо.

Сьогодні процес модернізації економіки регіонів (та їхніх складових елементів, таких як сільські території – *I. К.*) можна ототожнити із запровадженням структурних змін в економіку. Зрозуміло, що структурні зміни неможливі без наявності ефективної інноваційної та технологічної політики, оскільки саме новітні технології та фундаментальні наукові дослідження визначають секторальну економічну структуру країн та регіонів [6].

У цьому контексті вбачаємо кардинальну відмінність початкових умов проведення модернізації сільських територій країн-кандидатів у період підготовки до вступу в ЄС та України в рамках виконання положень Угоди, що полягає у матеріальному забезпеченні, а також внутрішній та зовнішній ситуації (політична, економічна та владна кризи, нерегульовані стосунки з сусідньою державою тощо).

Стратегічні імперативи підготовки сільських територій країн-кандидатів на вступ у ЄС до функціонування у нових, складніших умовах Спільноти, зі специфічними вимогами до якості сільськогосподарської продукції, стану сільських територій та з високою конкуренцією формувались на початку

1990-х років. Саме у цей період у *Спільній сільськогосподарській політиці ЄС* (ССГП) закладені основи політики модернізації сільських територій і їхній розвиток почали розглядати паралельно та у комплексі із проблемами сільськогосподарського виробництва.

Приведення стану сільських територій Польщі – країни, подібної у багатьох аспектах до України, до стандартів та норм, прийнятих у ЄС, за сприятливих умов, якими можна вважати практично повне матеріальне забезпечення цього процесу, зайняло понад 15 років [2, с. 101].

Від початку підготовки Республіки Польща до вступу і до сьогодні на модернізацію її сільських територій з різноманітних фондів та програм виділяють фінансування. По мірі виконання, на заміну одних заходів планують інші, міняють пріоритети, лише один залишається незмінним – модернізація повинна відбуватись безперервно.

Перспективою подальшого дослідження стане визначення індикаторів модернізації сільських територій регіонів України.

Висновки. Модернізацію сільських територій України за європейським зразком необхідно планувати з урахуванням певних особливостей зазначених територій, у тім числі специфіки економічної ментальності, яка формувалась у дуже складних умовах у процесі кардинальних переходів: ринкова економіка дореволюційного періоду – економіка військового комунізму – нова економічна політика – планова економіка – «перебудова» – перехідна економіка – ринкова економіка. Економіка жодної держави світу не піддавалась таким випробуванням, це відповідним чином відобразилось і на вітчизняних сільських територіях.

В умовах обмеженості матеріальних ресурсів, які можна було б скерувати на модернізацію, її можна забезпечити обмеженим набором інструментів, серед них – вдосконалення інституцій: формування якісного нормативно-правового забезпечення, розвиток дорадництва, забезпечення доступу сільськогосподарським виробникам до наукових розробок та інформації щодо новітніх тенденцій, створення умов для урізноманітнення економічної діяльності на сільських територіях тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Борщевський В. В.* Модернізація соціальної інфраструктури села в контексті нарощування економічного потенціалу сільських територій та еволюції аграрного ринку регіону / В. В. Борщевський, В. А. Чемерис // *Регіональна економіка*. – 2015. – № 1. – С. 64–70.
2. *Куліш І.* Забезпечення сталого розвитку сільських територій країн-кандидатів на вступ до ЄС: на прикладі Польщі / Інна Куліш // *Регіональна економіка*. – № 2. – 2015. – С. 96–104.
3. *Лібанова Е. М.* Соціальні проблеми модернізації української економіки / Е. М. Лібанова // *Демографія та соціальна економіка*. – Київ : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАНУ, 2012. – № 1(17). – С. 5–22.
4. *Лейбович О. Л.* Модернизация в России. К методологии изучения современной отечественной истории / О. Л. Лейбович. – Пермь : ЗУУНЦ, 1996. – 156 с.
5. *Обзорный доклад о модернизации в мире и Китае (2001–2010)* / пер. с англ. под общей редакцией Н. И. Лапина ; предисл. Н. И. Лапин, Г. А. Тосунян. Москва : Весь Мир, 2011. – 256 с.
6. *Пашкевич М. С.* Принципи модернізації економіки регіонів України в аспекті сучасної

регіональної політики [Електронний ресурс] / М. С. Пашкевич, К. П. Лисунець // Ефективна економіка : електронне наукове фахове видання. – № 10. – 2014. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/>.

7. *Хабермас Ю.* Политические работы / Юнгер Хабермас. – Москва : Праксис, 2005. – 368 с.

8. *Штомпка П.* Социология социальных изменений / Петр Штомпка / пер. с англ. под ред. В. А. Ядова. – Москва : Аспект Пресс, 1996. – 416 с.

9. *Эйзенштадт Ш.* Революция и преобразование обществ. Сравнительное изучение цивилизаций / Ш. Эйзенштадт ; пер. с англ. А. В. Гордона ; под ред. Б. С. Ерасова. – Москва : Аспект Пресс, 1999. – 416 с.

10. Экономико-социологический словарь / Г. Н. Соколова, О. В. Кобяк и др. ; сост.: Г. Н. Соколова, О. В. Кобяк ; науч. ред. Г. Н. Соколова. – Минск, 2002. – 448 с.

11. *Toffler A.* Cud sklonowany [Electronic resource] / Alvin and Heidi Toffler. – Access mode : <http://ksiazki.onet.pl/cud-sklonowany/3n1bb>.

Стаття надійшла до редколегії 10.06.2017

Прийнята до друку 23.06.2017

MODERNIZATION OF RURAL AREAS IN UKRAINE AS EUROPEAN MODELS

Vasile Chemerys

*Lviv National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies named after S. Z. Gzhytskyi,
50, Pekarska Str., Lviv, Ukraine, 79010, tel. (032) 260-28-89,
e-mail: chemerus64@gmail.com*

Inna Kulish

*State institution «Institute of Regional Research named after M. I. Dolishniy of the NAS of Ukraine»,
4, Kozelnicka Str., Lviv, Ukraine, 79026, tel. (032) 270-64-31,
e-mail: reksi@email.ua*

In the article the features of understanding of modernisation are investigational in the context of rural areas. Are shown: rural areas of Ukraine are on the intermediate stage of transition from the primary stage of classic modernisation to secondary or «newest modernization», it to pass as a model modernisation «simulation» (characteristically for countries of post-soviet space). The type of modernization rural areas can be defined as inorganic. It is proved that the complexity of modernization of rural areas Ukraine due to frequent changes in economic order in a relatively small period of time. It is shown that the provisions «Association Agreement ...» like the activities that they performed the candidate countries in preparation for joining the EU. Determined it appropriate to use the experience of modernization of rural areas of Poland as one of the closest neighboring Member States of the Community. The proposed sources of modernization of rural areas of Ukraine in order to form their competitive advantage in view of the current crisis and limited financial resources.

Key words: rural areas; modernization; competitive advantages; Ukraine; European Union.